

Müstəqil Azərbaycan ADR – nın layiqli varisidir

Siyavuş Novruzov,
Milli Məclisin deputatı

(I hissə)

Azərbaycan dövlətçiliyi öz inkişafı, keşməkeşli və mürəkkəb tarixi dövənləri baxımından Cənubi Qafqazın ən unikal dövlətidir. Bir çox əsrlər öncə dövlətçilik ənənələrini qurmaq imkanı qazanmış Azərbaycan xalqı zaman-zaman kənar müdaxilələr nəticəsində bu təcrübəni yetərinə və sonadək təkmilləşdirmək imkanından məhrum olmuşdur. Azərbaycan ərazisində müxtəlif əraziləri əhatə edən XI-XIX əsrlər arasında ayrı-ayrı dövlətlər yaradılmış, dövlət idarəetməsinin milli modelinin ilkin rüşeymləri inkişaf etdirilmişdir. Bu coğrafi ərazidə tarixən əhali və ərazinin birləşdirilməsi və vahid mərkəzi dövlətə - Azərbaycan Səfəvi dövlətinə tabe edilməsi baxımından xüsusilə Səfəvilər dövrünün tarixi əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Lakin XIX əsrin əvvəllərində o dövrdə Azərbaycan ərazisində mövcud olan xanlıqlar çar Rusiyasının tərkibinə daxil olmuş və istər millətin formalaşması, istərsə də yeni tarixi-iqtisadi formasiya dövründə milli dövlətçiliyin yaradılması və inkişafı prosesləri xeyli ləngidilmişdir.

1918-ci ildə Azərbaycan coğrafi ərazisində formalaşmaqda olan Azərbaycan xalqını birləşdirən, bu birliyə və coğrafi məkana siyasi-hüquqi mənə verən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması böyük tarixi hadisə, tələyüklü bir nailiyyət idi. Belə ki, bu, dünyanın yeni tarixində mürəkkəb siyasi-hərbi vəziyyətdə qurulmuş milli, dünyəvi respublika idi. Ümumiyyətlə, bu hadisənin nəinki tarixi, həmçinin hüquqi, siyasi baxımdan çox böyük əhəmiyyət kəsb etməsi şübhəsizdir. Əvvəla, “Azərbaycan” sözü müasir siyasi-hüquqi məzmununu, rəsmi dövlət adı statusunu məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranandan sonra aldı. Bu respublikanın Azərbaycan dövlətçiliyinin ilkin əsaslarının formalaşdırılması, o cümlədən Azərbaycan xalqının milli ruhun dirçəldilməsi baxımından qəbul etdiyi tarixi əhəmiyyətli qərar və qanunlarına ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan dövlət bayrağının qəbul edilməsi (24 iyun 1918), Azərbaycan Milli ordusunun yaradılması haqqında xüsusi fərmanın verilməsi (26 iyun 1918), Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi (27 iyun 1918), Milli Şura tərəfindən “Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında” qanunun qəbul edilməsi (19 noyabr 1918), Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanunun qəbul olunması (11 avqust 1919), Bakı şəhərində Universitetin açılması haqqında Azərbaycan parlamentinin qanununu (1 sentyabr 1919), mətbuat sahəsində senzuranın ləğv olunması haqqında Azərbaycan hökumətinin qərarı və digər sahələrdə başlanmış islahatları göstərmək olar. Azərbaycan Milli Şurasının o zamankı mürəkkəb və həlledici tarixi bir məqamda Tiflisdə-Qafqaz canişinin igamətqahında elan etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan demokratiyası və parlamentarizm ənənələri tarixinin ən parlaq hüquqi sənədi olaraq bu gün də öz tarixi və praktiki əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti İstiqlal Bəyannaməsinin müəyyən etdiyi prinsiplərə sadıq qalaraq və konkret tarixi şəraiti nəzərə alaraq ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək və müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının dolğun təmin olunduğu ən müasir hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq məqsədi daşıyan çox mühüm qanunlar və qərarlar qəbul etmişdi. Adı çəkilən bu qanunlar və qərarlar nəticə etibarilə, hakimiyyətin üç qolunun-qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının, bütövlükdə demokratik dövlətin fəaliyyəti üçün zəruri təsisatların və prinsiplərin formalaşdırılmasına, bərqərar edilməsinə yönəldilmişdi. Bunu tarixdən məlum olan belə bir fakt da sübut edir ki, 1918-ci il mart soyqırımından cəmi yarım il keçməsinə baxmayaraq Azərbaycan parlamentində 21 erməni, eləcə də rus millətinin nümayəndələrinin təmsil olunmasına şərait yaradılmışdır ki, bu da demokratik inkişaf yolunu seçmiş gənc bir dövlətin öz dövrünü xeyli qabaqlayan əsl mütərəqqi, demokratik ruhundan xəbər verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, cəmi 17 ay aramsız fəaliyyət göstərmiş və bu müddət ərzində 155 iclas keçirmiş və 230-a yaxın qanun qəbul etmiş parlament bir tərəfdən müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə, digər tərəfdən, xüsusilə milli qanunvericilik təsisatı mədəniyyəti tarixində dərin və zəngin iz qoymuşdur. Hər an yeni xarici işğal təhlükəsinin qaldığı mürəkkəb bir daxili və beynəlxalq tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan parlamentinin vacib fəaliyyət istiqaməti kimi dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanmasına və Ordu quruculuğu məsələlərinə yönəlmişdi. Ölkədə elm və təhsilin inkişafı və milli kadrların yetişdirilməsi məqsədi ilə 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrə dövlət hesabına təhsil almağa göndərilməsi

xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Heç də sadə olmayan beynəlxalq siyasi şəraitdə gənc və yeni siyasi subyektin yaranması və onun dövrün siyasi “nəhəng”lərinə istər faktiki, istərsə də hüquqi tərəfdən qəbul etdirilməsi ağır və şərəfli bir vəzifə olaraq şərqdə ilk demokratik respublika qurucularının qarşısında dururdu. Belə bir şəraitdə kiçik bir dövlətin parlament sədri Ə.M. Topçubaşovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti tərəfindən 1919-cu ildə ABŞ prezidenti V. Vilsonla görüşə nail olunması, bu böyük dövlət tərəfindən rus çarizmi və ruslaşdırma siyasətindən qurtulmuş və milli-azadlıq mübarizəsi ruhu ilə müstəqil dövlət yaratmağa nail olmuş Azərbaycan Demokratik Respublikasının de-fakto olaraq tanınmasına nail olunması mühüm tarixi, siyasi-diplomatik və hüquqi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Sovet Rusiyasının beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymadan həyata keçirdiyi hərbi müdaxilə və Qırmızı Ordu hissələrinin qanlı döyüş əməliyyatları nəticəsində Şimali Azərbaycan yenidən bu dövlətin tərkibinə qatılma da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımızın azadlıq hərəkatı tarixində dərin iz qoyması danılmaz və tarixən təsdiqini tapmış fakt olaraq qalmaqdadır. Birinci dünya müharibəsinin doğurduğu tarixi şəraitdən istifadə edən Azərbaycan xalqı şimalda özünün qədim dövlətçilik ənənələrini yenidən dirçəldə bildi, müstəqil yaşamağa layiq və qadir olan xalq olduğunu sübuta yetirdi. Avropa ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da parlamentli respublika tipli demokratik idarəçilik qaydalarını tətbiq olunmasına başlandı. Bu sadalananlar Azərbaycan xalqının çox böyük tarixi nailiyyət idi.

O da qeyd olunmalıdır ki, hələ Amerika və bir çox Avropa dövlətlərində cəmiyyətin böyük və əhəmiyyətli təbəqəsinə-qadınlara səsvermə kimi vacib siyasi hüququn verilmədiyi bir dövrdə ADR-də qadınlara dövlət orqanlarının formalaşdırılmasında iştirak etmək-səs vermək hüququnun verilməsi təmin olunmuşdu.

Azərbaycan xalqının tarixində ilk parlamentli respublika olan, eyni zamanda bütün Şərqdə, o cümlədən türk-islam dünyasında ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi olan və istər siyasi quruluşuna, istərsə də həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu tədbirlərinə və müəyyən etdiyi vəzifə və məqsədlərin xarakterinə görə Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından geri qalmayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik tariximizdəki yeri və roluna dair ən dolğun və düzgün qiyməti məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev vermişdir: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan M.Ə. Rəsulzadə, Ə.M. Topçubaşov, F. Xoyski, H. Ağayev, N. Yusifbəyov, M. Hacinski, M.Y. Cəfərov, X. Rəfibəyov, Ə. Şeyxülislamov, S. Mehmandarov, Ə. Şıxlinski, X. Xasməmmədov, Ə. Pepinov, Ş. Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.” Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Azərbaycanlıların soyqırımına haqqında” (26 mart 1998-ci il), Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi adının bərpa olunması, Cümhuriyyətin ildönümlərinin qeyd olunmasına dair sərəncam və bir çox dövlət əhəmiyyətli digər sənədlər xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Beləliklə, tarixi təcrübə göstərdi ki, zamanında elə bir tarixi şəraitdə ADR-in tarixi Azərbaycan ərazisini özünə daxil etməklə siyasi-hüquqi qüvvə qazanması və bütün dünyada özünü təsdiq etməsi XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanın sovet sosialist imperiyasında daxil edilməsi zamanı istənilən halda müəyyən ərazilərə malik olan və siyasi-hüquqi cəhətdən tanınmış dövlət kimi daxil edilməsinə imkan yaratdı. Bunun tarixi, siyasi-hüquqi əhəmiyyəti də odur ki, 1991-ci ildə yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan hələ XX əsrin əvvəllərində yaradılmış müstəqil demokratik respublikanın varisi olmaq şərəfini qazanmış oldu. İyirmi illiyini qeyd etməyə hazırladığımız dövlət müstəqilliyi gününün, ondan öncəki istiqlal mübarizəsinin və daha sonrakı dövlət quruculuğunun elə bir həlledici mərhələsi yoxdur ki, orada Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin imzası olmasın.

Azərbaycanın yeni tarixinin bütöv bir mərhələsi XX əsrin nəhəng dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun adı xalqın simvoluna, əməlləri isə şəxsi hünər rəmzinə çevrilmişdir, həyat və fəaliyyəti doğma xalqa və torpağa məhəbbət və sədəqət meyarı olmuşdur.

1969-cü ilin 14 iyulunda Heydər Əliyevin Azərbaycanın rəhbərliyinə gəlməsi respublikanı ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün dönüş nöqtəsi oldu. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbər seçilməsi ərəfəsində cəmiyyətdə bədbinlik, ətalət, laqeydlik əhval – ruhiyyəsi hökm sürürdü. Sosial – iqtisadi göstəricilərin əksəriyyəti, o cümlədən əmək haqqının səviyyəsinə, mənzil təminatına, məktəblərin və xəstəxanaların sayına, istehlak səviyyəsinə görə respublika ölkədə axırıncı yerlərdən birini tuturdu.

Heydər Əliyevin təklif etdiyi dəyişikliklər qanunauyğun xarakter daşıyırdı. Perspektiv təfəkkür tərzii ilə birlikdə məqamın məntiqi yeganə düzgün qərarlar üzərində qurulmuşdu. Elə qərarlar ki, onlara əsaslanaraq cəmiyyət öz inkişafında keyfiyyətə yeni sıçrayış edə bilərdi. Heydər Əliyev özünün konkret fəaliyyətində həmişə tarixin gedişinin obyektiv qanunlarını bilməsinə arxalanmış, xalqın potensial imkanlarına və cəmiyyətin sağlam qüvvələrinə güvənmişdir. Bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycan xalqı gənc siyasi liderinin məqsəd və niyyətlərini qəbul etdi. Heydər Əliyevin istedadlı rəhbər və dövlət xadimi olması artıq ölkədə formalaşmışdı. O, ittifaqda böyük nüfuz qazanmış, xalqı tərəfindən də sevilirdi. Bütün bunların sayəsində kənd təsərrüfatının inkişafına dair ittifaq səviyyəsində müvafiq qərarların qəbul edilməsi və onların tam həyata keçirilməsi mümkün olmuşdu.

1969 – 1982–ci illər ərzində bütün kənd təsərrüfatı və onunla bağlı sahələr köklü dəyişikliklərə uğradı. Azərbaycan tarixi bu qədər geniş miqyaslı və dərin dəyişikliklər görməmişdir. Bu illər nəinki bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artdı, həm də mühüm sosial dəyişikliklər həyata keçirildi, insanların güzəranı yaxşılaşdı, kənd əhalisinin həyat tərzii dəyişdi, sənayenin, xüsusilə neft – qaz sektorunda baza sahələrinin inkişafı üçün işlər görüldü. Minlərlə yaşayış məntəqəsi yaradıldı və abadlaşdırıldı, avtomobil və dəmir yollarının inşasına, məktəblərin, tibb müəssisələrinin tikintisinə diqqət artırıldı, demək olar, hər rayonda və bir çox kəndlərdə mədəniyyət sarayları və klublar ucaldıldı, muzeylər yaradıldı. Su kəmərləri tikintisi böyük miqyas aldı, yaşayış məntəqələrinə qaz gəldi.

Heydər Əliyev isə ölkənin ictimai – siyasi həyatında yenidən yaranmaq istəyən meyilləri məharətlə sezir və respublikanı qarşıdakı sınaqlara vaxtında hazırlamaq üçün hər şeyi edirdi. Onun gərgin fəaliyyəti nəticəsində respublikada yeni ali məktəblər və tədqiqat müəssisələri, onlarca kafedra və laboratoriyalar yaradılmış, ali məktəblərə qəbul xeyli artmışdı. Moskvanın, Sankt – Peterburğun, Kiyevin və ölkənin digər şəhərlərinin ali məktəbləri hər il Azərbaycandan əvvəlcə 500, sonralar isə 1000 nəfər gənci qəbul etməyə başlamışdı. Hərbi ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına böyük diqqət yetirilirdi və bu məqsədlə Bakıda C. Naxçıvanski adına hərbi məktəb açıldı.

İqtisadiyyatda və sosial sahədəki nailiyyətlər cəmiyyətdə nikbinlik meyillərini gücləndirirdi. Ziyalılar, əhalini geniş təbəqələri öz ölkəsinə və liderinə görə fəxr edirdilər. 1982–ci ildə Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilir. Bu iş həll edilən məsələlərin mürəkkəbliyinə və miqyasına görə Heydər Əliyevin əvvəlki fəaliyyəti ilə heç bir müqayisəyə gəlməzdi. O vaxtkı sistemin hər bir rəhbərin fəaliyyətini simasızlaşdırmaq və bərabərləşdirmək xüsusiyyəti nəzərə alınarsa, Moskvanın hakimiyyət dəhlizlərində itməmək, böyük siyasətin adı statistinə çevrilməmək olduqca çətin idi. Lakin Heydər Əliyevin qüdrətli istedadı, müstəsna təşkilatçılıq qabiliyyəti, məlum problemlərin həllinə qeyri – standart yanaşma tərzii, görkəmli natiqlik məharəti burada da özünü göstərdi. SSRİ Nazirlər Sovetinin sədrinin birinci müavini vəzifəsində Heydər Əliyev ən çox quruculuq işlərini həyata keçirmişdi. Lakin Sovet dövlətinin başçısı Mixail Qorbaçov bu qədər nüfuzlu, istedadlı dövlət xadimini öz yanında görmək istəmirdi. 1987–ci ildə Heydər Əliyev partiyada və dövlətdə tutduğu bütün vəzifələrdən istefa etdi.

1990–cı ildə ittifaq və respublika rəhbərliyinin iradəsinə zidd olaraq Heydər Əliyev Naxçıvana köçdü. Fəal siyasətə qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycan və Naxçıvan parlamentlərinə deputat, 1991-ci ilin sentyabrında isə Naxçıvan MR Ali Məclisinə sədr seçildi. Beləliklə, Azərbaycanın bu kiçik hissəsi böyük siyasətin obyektinə çevrilmiş, Naxçıvanda millətin gələcəyi ilə bağlı ümumdövlət və regional məsələlər həll edilməyə başlanmışdı.